

Fonduri arhivistice basarabene la Arhivele Statului (1944-1954)

Octavian Dască

Keywords: *Bessarabian Archives; Regional Direction on Chişinău of the State Archives; Moldovan-Romanian Archival Relations; National Archives of Romania; National Agency of the Archives; Retrocession of Archives*

Mutarea Arhivelor Statului din Chişinău în România (în primăvara anului 1944), apoi înapoierea în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească a fondurilor și colecțiilor create între Nistru și Prut (petrecută începând din iarna lui 1945 până spre sfârșitul anilor '50) sunt episoade discrete ale istoriei relativ recente. Exceptând un studiu al Cristinei Țineghe¹², nu cunoaștem alte rezultate ale cercetării în domeniu, care devine cu atât mai anevoioasă cu cât comportă și implicații arhivologice, dar și aspecte ce țin de dreptul internațional, de aplicarea tratatelor și de relațiile între state. Având drept sursă câteva dosare din fondurile *Direcția Generală a Arhivelor Statului* (în continuare, *DGAS*) și *Arhivele Statului Chişinău*, Cristina Țineghe a făcut o succintă trecere în revistă a etapelor evacuării Sucursalei Chişinău a Arhivelor Statului în comuna Bibești din județul Gorj și a descris în linii mari acțiunea propriu-zisă de predare-primire. Autoarea a vizat strict intervalul februarie 1944-februarie 1945, care debutează odată cu evacuarea arhivelor basarabene și sfârșește cu restituirea³ așa-numitei “arhive istorice a Basarabiei”, dar acest interval nu marchează și momentul recuperării “arhivei de registratură” create de Sucursală (această sucursală va deveni Direcția Regională Chişinău a Arhivelor Statului, în 1941-1944). Retrocedarea “arhivei de registratură”, precum și a altor fragmente din patrimoniul basarabean (depistate ulterior la direcții regionale ale Arhivelor Statului sau pe la întreprinderi, instituții și organizații ori persoane particulare), se va încheia din punct de vedere formal abia la finele celui de-al șaselea deceniu al secolului trecut.

Studiul de față dezvoltă subiectul pe baza unor informații suplimentare extrase din fondul *DGAS* de la Arhivele Naționale și își propune să elucideze contextual circumstanțele evenimentelor. Totodată, este nimerită o dezbatere onestă asupra oportunității și consecințelor evacuării arhivelor, luând în

¹ Biroul Județean Ilfov al Arhivelor Naționale depozitează în prezent cea mai mare parte a fondurilor arhivistice basarabene rămase în România.

² Cristina Țineghe, *Arhivele Statului din Chişinău și Cernăuți între evacuarea în România (1944) și restituirea către URSS*, “Archiva Moldaviae” 4 (2012), p. 293-317.

³ *Ibidem*, p. 299-302 (*Anexa 1 – Inventarul dosarelor evacuate de Arhivele Statului din Chişinău – după lăzi, ce urmează a fi predate conform Armistițiului*).

considerare toate nuanțele aduse de caracterul inalienabil al dreptului de proprietate ori de principiile arhivistice și deontologia profesională. Obiectivul esențial îl constituie în cele din urmă semnalarea existenței în România a unor importante fonduri arhivistice cu valoare istorică și practică provenite din Basarabia, în scopul punerii lor în lumină, eventual în cadrul unor proiecte științifice comune inițiabile între Arhivele Naționale și Serviciul de Stat de Arhivă al Republicii Moldova. Pentru aceasta sunt necesare clarificări exacte în ceea ce privește fondurile și colecțiile arhivistice gestionate de Sucursala din Chișinău în momentul cedării Basarabiei în vara anului 1940, apoi în ceea ce privește materialul documentar evacuat în România în 1944, clarificări însoțite de precizarea denumirii și a cantității “secțiunilor” de arhivă. Fondul *DGAS* totalizează zeci de dosare care tratează evacuarea și restituirea arhivelor basarabene, însă rezumatele lor din inventar sunt deosebit de eliptice și nu permit o reperare precisă a conținuturilor, ceea ce, inevitabil, complică cercetarea.

Un punct de plecare, deși fragil, poate fi stabilit prin analiza comparativă a două acte, intitulate *Inventarul Fondului Secțiunilor aflătoare astăzi la Arhivele Statului din Chișinău*⁴, respectiv *Inventarul dosarelor evacuate de Arhivele Statului din Chișinău – după lăzi, ce urmează a fi predate conform Armistițiului*⁵. Primul este redactat în urma unei verificări temeinice făcute din dispoziția șefului Sucursalei din Chișinău în vara anului 1941 (după eliberarea Basarabiei de sub ocupația sovietică), iar al doilea este o anexă la procesul-verbal de predare-primire încheiat la 13 februarie 1945 între oficialii Arhivelor Statului din Basarabia – evacuate în comuna Bibești, județul Gorj, și reprezentanții Comisiei Aliate de Control (sovietice). Într-o ultimă etapă este indispensabilă confruntarea rezultatelor investigațiilor întreprinse în arhivele românești cu evidențele procurate la parcurgerea inventarului documentelor administrate în prezent de Serviciul de Stat de Arhivă din Republica Moldova⁶.

În timpul retragerii armatei și instituțiilor administrative românești din Basarabia (în vara anului 1940), patrimoniul Sucursalei Arhivelor Statului a rămas la Chișinău, spre deosebire de arhivele instituțiilor și organizațiilor statului, ale întreprinderilor, școlilor, particularilor ș. a., create în cei 22 de ani de regim românesc. Au plecat în România doar angajații Sucursalei care și-au exprimat această opțiune. Dintr-o adresă înaintată Ministerului Educației Naționale de către directorul general Aurelian Sacerdoțeanu (în septembrie 1940), reținem că se solicita încadrarea colectivului refugiat din Chișinău la *DGAS*, unde “personalul științific este mult inferior celui necesar”.⁷ Totodată, documentele infirmă teoria destul de răspândită printre istorici potrivit căreia cu un an mai târziu autoritățile

⁴ SANIC, *DGAS*, ds. 8/1941, f. 3, 20-21.

⁵ *Ibidem*, ds. 116/1945, f. 262-265.

⁶ V. Vasile Isac et alii, *Îndrumătorul Arhivei Naționale a Republicii Moldova*, 1-11, Chișinău 2004-2012.

⁷ SANIC, *DGAS*, ds. 6/1940, f. 20.

românești ar fi găsit arhivele într-o stare deplorabilă, distruse ori descompletate de organele puterii sovietice. În realitate, în condițiile ofensivei germano-române din iulie 1941, nici NKVD-ul, nici alte instituții civile sau militare sovietice nu au avut timpul sau resursele necesare pentru trierea ori distrugerea arhivelor.

La 28 iulie 1940, Leon T. Boga⁸ (fostul arhivar-șef al Sucursalei din Chișinău a Arhivelor Statului și secretar al Comisiei Arhivelor Basarabiei) a plecat prin ordin de serviciu la Chișinău, “spre a constata starea în care se află arhivele Statului de acolo după ocuparea orașului de trupele noastre”⁹. Iată ce a consemnat el în raportul întocmit la 16 august 1941:

“Localul Arhivelor Statului l-am găsit în bună stare, deși mai toate localurile instituțiilor de stat fuseseră arse sau dinamitate de comuniști. În dimineața zilei de 30 iulie a. c. când am sosit la Chișinău am găsit la arhive pe domnii Emil Gane, Andrei Damaschin, Vladimir Șahlevici, vechi funcționari ai arhivelor, Ion Furtună, angajat de Soviete, precum și pe Domnica Răileanu, vechi servitor, și Ilie Cojocar, angajat de Soviete. Din cercetările făcute rezultă că arhivele Statului au continuat să funcționeze sub ocupația sovietică, depinzând de Ministerul de Interne și sub supravegherea renumitei organizații secrete NKVD¹⁰. Cum principalul rol al NKVD-ului era identificarea tuturor funcționarilor noștri rămași în Basarabia, precum și a persoanelor culturale și politice românești, la arhivele Statului au fost aduse în acest scop depozitele arhivistice ale următoarelor instituții: 1) Inspectoratul General de Siguranță al Basarabiei, 2) Chestura Poliției Chișinău, 3) Biroul Populației, 4) Penitenciarul Central, 5) Tribunalul Lăpușna, secția a III-a, 6) Judecătoria Mixtă, 7) Judecătoria Urbană, Ocolul III, 8) Prefectura jud. Lăpușna, 9) Seminarul Teologic, 10) Liceu Mihail Eminescu, precum și arhivele particulare ale domnilor V. Cristi, fost ministru, maior Odobescu, avocat Grănescu etc.”¹¹

Alte arhive se aflau în încăperile unor biserici din Chișinău. Din cauză că sediul Arhivelor Statului era neîncăpător, “autoritatea sovietică”, continuă L. Boga, “a grămădit în trei încăperi întreaga noastră veche arhivă, întrucât ea nu prezenta pentru scopurile urgente ale NKVD-ului niciun interes”¹².

După un efort ce a durat câteva zile, L. Boga împreună cu angajații au supus întreaga arhivă operațiunii de fondare, adică aceasta a fost “aleasă pe

⁸ A se vedea “Prefața” documentată a inventarului fondului personal *Boga Leonida (Nida Voshopoleanu/Veșanlu), 1886-1974* de la SANIC (inventar refăcut în 2013).

⁹ SANIC, *DGAS*, ds. 8/1941, f. 2.

¹⁰ Rectificăm eroarea din raportul lui L. T. Boga: la acea dată exista numai NKVD (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne), condus de Lavrentij Beria, iar ministerele, inclusiv Ministerul de Interne, au fost instituționalizate în sistemul administrației centrale de stat abia în anul 1946.

¹¹ SANIC, *DGAS*, ds. 8/1941, f. 2.

¹² *Ibidem*.

secțiuni”, reconstituindu-se astfel “fondul real al arhivelor Statului”, precum și biblioteca Sucursalei¹³. L. Boga a anexat la raportul său materialul intitulat *Inventarul Fondului Secțiunilor aflătoare astăzi la Arhivele Statului din Chișinău*¹⁴, în care toate fondurile și colecțiile basarabene sunt nominalizate și grupate pe “secțiuni”, iar la “Secțiunea istorică” se precizează numărul exact al dosarelor, cronologic pe secole (al XV-lea-al XIX-lea). Raportorul își exprima în încheiere “bucuria că vechea noastră arhivă este salvată, cu mici lipsuri ce urmează a fi constatate la o cercetare minuțioasă a fiecărei secții în parte.”¹⁵

Ofensiva armatelor Frontului 2 și 3 Ucrainean, declanșată la sfârșitul lui decembrie 1943 pe întregul teritoriu dintre Polesia și Marea Neagră, a înregistrat victorii importante în primele luni ale anului următor. Operațiunile militare “Korsun-Șevcenkovski” și “Uman’-Botoșani” (ianuarie-martie 1944) au creat o breșă în apărarea germano-română, favorizând forțarea Nistrului în raionul Iaruga-Soroca (17-18 februarie) și înaintarea impetuoasă a armatelor sovietice prin nordul Basarabiei pe o porțiune de 85 de kilometri; ajungând la râul Prut în sectorul Ungheni (26 martie 1944), ele au atins astfel frontiera de stat din 1940 a URSS. În acest context, guvernul român începe să se gândească la retragerea din Bucovina de Nord și Basarabia. Printr-o adresă a directorului general al Arhivelor Statului din 12 ianuarie 1944, L. Boga era aproape somat:

“...având în vedere situația actuală, e bine să luați măsuri din vreme pentru asigurarea arhivei Dvs. Guvernământul (Basarabiei – n. n.) urmează să vă pună la dispoziție fondurile necesare confecționării de lăzi și împachetării. Nu se poate evacua toată arhiva. Alegeți însă partea importantă, ca: tot ce e document, spiță de neam, arhivă senatorială și a unirii și ce veți crede de primă importanță. Îndată ce aveți asigurat transportul pe CFR, expediați totul la Arhivele Statului din Craiova. Pentru toate lucrările luați contact cu Prefectura, care are dispoziții precise de executare.”¹⁶

Răspunsul a venit prompt prin telegrama din 17 ianuarie: “Lucrările toate pregătite. Așteptăm ordine pentru executare”¹⁷.

Mutarea Arhivelor Statului din Chișinău s-a produs etapizat în perioada februarie-martie și la începutul lui mai 1944¹⁸, iar după o întrerupere de două luni, în iunie-august 1944. Conform planului evacuării în trei etape, conceput de L. Boga la 8 februarie 1944¹⁹, se preconiza mai întâi evacuarea exclusiv a arhivelor

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, f. 18-20.

¹⁵ *Ibidem*, f. 21.

¹⁶ *Ibidem*, ds. 6/1944, f. 1.

¹⁷ *Ibidem*, f. 4.

¹⁸ În perioada aprilie-mai 1944 nicio autoritate civilă românească nu s-a aflat la Chișinău.

¹⁹ SANIC, DGAS, ds. 17/1944, vol. 1, f. 4.

istorice de la Directoratul Culturii Naționale din Basarabia²⁰. În etapa a doua urma transferarea în țară a altor 120 de lăzi, respectiv a încă două vagoane de documente istorice și administrative²¹, iar în final se stabilea evacuarea arhivei instituției și a bibliotecii. Pentru întreaga operațiune erau necesare 500 de lăzi (de dimensiunile 1,25 x 0 m și 60 x 0,60 m) și opt vagoane de tren; costul total se ridica la 980.000 de lei²². Decizia de a evacua întreaga arhivă istorică și administrativă a Basarabiei și nu doar documentele create ulterior anului 1918 demonstrează caracterul provizoriu al unei măsuri ce a urmărit salvagardarea valorilor de patrimoniu ale statului în vreme de război, chiar dacă, retrospectiv, factorilor de decizie ai vremii le este imputabilă lipsa de previziune a deznodământului conflagrației mondiale. De altfel, nu numai Arhivele Basarabiei și ale Bucovinei au fost adăpostite cât mai departe de teatrul de operațiuni, în județele Gorj și Vâlcea, ci și direcțiile regionale Iași, Suceava, ba chiar însăși Direcția Generală a Arhivelor Statului cu toți agajații și membrii familiilor lor.

Cea dintâi evacuare a Chișinăului a avut loc în martie 1944. În comuna Bibești din județul Gorj au ajuns două vagoane de arhivă, după care au urmat toți funcționarii instituției, în număr de 11, împreună cu membrii de familie²³. În data de 5 mai 1944, Aurelian Sacerdoțeanu făcea cunoscut Ministerului Culturii Naționale că “direcția Arhivelor Statului din Chișinău s-a evacuat în întregime în com. Bibești, jud. Gorj, unde continuă activitatea”²⁴. De altfel, vreme de aproximativ trei luni instituția a funcționat fără ștampilă rotundă, întrucât aceasta arsesse “împreună cu valizele”²⁵ lui L. Boga la Gara de Nord, în timpul marelui bombardament american din 4 aprilie 1944.

La începutul lunii mai 1944, în contextul ameliorării aparente a situației frontului în sectorul basarabean, o parte din instituțiile românești s-au reîntors la Chișinău, iar împreună cu ele a făcut acest lucru și o “comisie care a cercetat situația tuturor instituțiilor după evacuarea din martie 1944 și a constatat că la Arhivele Statului mai sunt dosare neevacuate”²⁶. În capitala Basarabiei arhivarul

²⁰ Arhivele: “Senatorială”, “a Înalțului Sfat”, “a Deplin Împuternicitului Basarabiei”, “a Vremelnicescului Comitet”, “a Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia”, “Biroul Hotărniciei”, “Secția Documentelor și Hărților”, “Condicile Recensământului din Basarabia din 1930”, “Arhivele judecătorești pe anii 1812-1837”, precum și cărțile din Biblioteca direcției. Pentru evacuarea acestora erau necesare 120 de lăzi și două vagoane.

²¹ “Arhiva judecătorească” de până în 1850, “Direcția moșiilor închinatelor mănăstirilor din Basarabia”, “Administrația gubernială a Basarabiei”, “Guvernatorul militar”, “Guvernatorul civil”, “Procurorul General al Basarabiei” (1818-1869), “Ministerul Justiției” (1799-1840), “Direcția Zemstvei din Basarabia”, “Carantinele”, o parte din bibliotecă.

²² SANIC, *DGAS*, ds. 17/1944, vol. 1, f. 4.

²³ *Ibidem*, ds. 17/1944, vol. 1, f. 236.

²⁴ *Ibidem*, ds. 6/1944, f. 36.

²⁵ *Ibidem*, f. 39, 44, 64.

²⁶ *Ibidem*, ds. 17/1944, vol. 1, f. 226.

Vladimir Șahlevici a fost trimis special în acest scop, precum și pentru a verifica starea clădirii vechiului sediu și a mobilierului, astfel că în scurt timp încă un vagon de documente a fost expediat la Bibești²⁷. Ultimul transport (vagonul cu numărul 4) a adus în țară în august 1944 piesele rămase din arhiva de registratură și unitățile de bibliotecă, însă acesta avusese un traseu mai sinuos. În informarea nr. 829 din 14 august 1944 înaintată DGAS de L. Boga, acesta îl informa pe directorul general că la începutul lunii mai el se deplasase personal la Chișinău pentru a evacua “dosarele de mică importanță precum și întreaga bibliotecă”²⁸. După o muncă de câteva săptămâni, “cu ajutoarele avute la îndemână”, a fost pregătit pentru transport “un vagon de cărți și dosare”²⁹. Pentru legarea pachetelor și așezarea lor într-o încăpere separată a fost folosită forța de muncă a localnicilor, plătiți cu 10.000 de lei, bani pe care direcția nu-i avusese și fusese nevoită să-i împumute de la Alexandru Ebervein (președintele Consiliului Interșcolar Chișinău – evacuat la Craiova). Transportul a sosit la Bibești la sfârșitul lunii iulie 1944, iar costurile finale – în care au intrat: suma datorată lui Ebervein, căratul documentelor la gara din Chișinău, încărcarea în vagon, descărcarea la gara din Bibești, transferul arhivei în satul Săulești din județul Gorj – au atins suma de 150.000 de lei.

Documentul este așadar datat la 14 august: la 20 august s-a declanșat operațiunea militară “Iași-Chișinău”, la București după trei zile avea loc lovitura de stat, iar la 24 august Armata Roșie ocupa Chișinăul. Ceea ce nu a fost evacuat în timp util – aproximativ patru vagoane de documente, după estimările din raportul de la 8 februarie 1944 – va alcătui temelia pe care se va construi, în 1945, Arhiva Istorică Centrală de Stat a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești³⁰.

Convenția de Armistițiu cu Națiunile Unite din 12 septembrie 1944 a depășit cu mult cadrul unui simplu armistițiu, așa cum fusese el definit prin legile și obiceiurile războiului de Convențiile de la Haga din 1907. Documentul și anexele sale au codificat aspecte politico-teritoriale, economice și financiare demne de un adevărat tratat de pace. Prin articolul 12, statul român își lua obligația restituirii către Uniunea Sovietică a tuturor valorilor și materialelor luate de pe teritoriile ei în timpul războiului, aparținând statului, organizațiilor publice și cooperativelor, întreprinderilor, instituțiilor sau cetățenilor particulari, și anume: utilajul fabricilor și uzinelor, locomotive, vagoane de căi ferate, tractoare, autovehicule, monumente istorice, valori de muzeu și alte bunuri³¹. Expresia “teritoriile ei” se cerea înțeleasă în spiritul articolului 4 din Convenție, potrivit căruia frontiera de stat dintre România și URSS era cea stabilită prin “acordul

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, ds. 6/1944, f. 79.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Silviu Andrieș-Tabac, *Istoricul Arhivelor Republicii Moldova*, în *Ghidul Arhivelor din Republica Moldova* (ed. Mihai Tașcă), Chișinău 2011, p. 15.

³¹ “Monitorul Oficial”, nr. 219 (partea I) din 22 septembrie 1944, p. 6373.

sovieto-român din 28 iunie 1940³². Formularea extrem de flexibilă a articolului va permite comentarii abuzive și arbitrare. Pentru executarea obligațiilor impuse, ministerele și instituțiile centrale au dispus întocmirea de situații centralizatoare cu bunurile evacuate de pe teritoriul URSS. *Ordinul circular nr. 25339/1944 al Directoratului Culturii Naționale din Basarabia* a generat la Direcția Regională Chișinău a Arhivelor Statului serioase probleme de interpretare a Convenției. L. Boga a solicitat la 29 septembrie 1944 lămuriri “dacă hrisoavele, documentele și dosarele privitoare la trecutul românesc al Basarabiei urmează a fi trecute în inventarele ce se cer”³³. Rezoluția aplicată pe document la 13 octombrie a fost “NU”, dar A. Sacerdoțeanu l-a atenționat pe directorul regional că va fi nevoit să dea explicații

“despre alte acte și dosare (stare civilă etc.) care interesează pe locuitorii actuali ai Basarabiei, cum și de mobilierul care intră în categoriile specificate. Hrisoavele, spițele de neam și actele separate ni le puteți trimite nouă în baza art. 5 din Legea de organizare a Arhivelor Statului din 1925. Și aceasta cât mai neîntârziat.”³⁴

Întârzierile din primele luni în îndeplinirea obligațiilor au fost create în primul rând de rezolvarea greoaie a multiplelor probleme de percepere a textului articolului 12. O anumită confuzie era alimentată și de comunicarea dificilă dintre Directoratul Culturii Naționale și Cultelor din Basarabia – evacuat la Sibiu și DGAS. În timp ce primul, de exemplu, solicita punerea în aplicare de urgență a unui ordin al Ministerului Culturii cu privire la reîncadrarea personalului Arhivelor Statului din Chișinău la unitățile de învățământ din țară³⁵, a doua comunica: “tot personalul rămâne pe loc până la restituirea arhivelor”, după care “va fi reîncadrat pe bază de cereri individuale tot la arhive, în București, Cluj-Sibiu, Brașov, Craiova și Iași”³⁶.

În plus, în noiembrie 1944 ministerul de tutelă a solicitat precizări privind situația tuturor bunurilor – “în înțelesul propriu al cuvântului”³⁷ – evacuate din Basarabia, fapt ce a pus Direcția Regională în dificultate, întrucât aceasta evacuasese din Chișinău doar arhive istorice și administrative, nu și bunuri materiale. Procesul de restituire a intrat în linie dreaptă odată cu *Ordinul Ministerului Culturii Naționale* din 10 noiembrie 1944, care stabilea imperativ ca “toate materialele de restituit către URSS, provenite din Basarabia, să fie predate la Galați”³⁸, însă și

³² *Ibidem*.

³³ SANIC, DGAS, ds. 20/1945, f. 5.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, ds. 6/1944, f. 90.

³⁶ *Ibidem*, f. 88.

³⁷ *Ibidem*, f. 121.

³⁸ *Ibidem*, ds. 10/1944, f. 44.

după această dată anumite chestiuni procedurale au condus la tergiversări³⁹. Abia la 22 ianuarie 1945 Arhivele Statului din Basarabia au înaintat documentul intitulat *Inventarul dosarelor evacuate din Chișinău, care urmează să fie predate URSS*⁴⁰. Predarea-primirea celor trei vagoane de documente ale Arhivelor Statului Chișinău către Comisia Aliată de Control a avut loc la 13 februarie 1945 în gara Bibești. Autorităților sovietice le-au fost predate 115 lăzi de documente (dintr-un total de 253), iar în inventar au fost trecute denumirile “secțiunilor” (i. e. ale fondurilor) și numărul total al dosarelor: 24.864. Al patrulea vagon, ultimul adus în țară în vara lui 1944, conținând arhiva de registratură și cărțile bibliotecii, a rămas nepredat deoarece se găsea în continuare în comuna Săulești, în pofida faptului că “Subcomisia pentru aplicarea articolului 12 din Convenția de Armistițiu” revendicase și aceste documente⁴¹.

Deși prin Tratatul de Pace de la Paris din 1947 României i-au fost menținute obligațiile de restituire a bunurilor ridicate de pe teritoriul URSS în timpul războiului, în etapa 1944-1953/1954 se consemnează o pauză în restituirea de arhive. Ministerele și instituțiile centrale ale statului care au avut extensii în Basarabia între cele două războaie mondiale au suferit modificări și reasezări structurale substanțiale, fapt ce le-a permis să descopere în arhivele lor numeroase documente provenite din Basarabia și nepredate Comisiei Aliate de Control. Asemenea arhive au fost depistate și la unitățile economice, comerciale și școlare, precum și la Sfaturile Populare din întreaga țară. Pe de altă parte, dincolo de Prut se reinstaurase regimul totalitar sovietic, fuseseră restabilite sovietele ca organe ale puterii de stat, uniunile profesionale ca organizații de masă și, în fine, întregul aparat politico-administrativ de tip sovietic – toate îndrumate de Partidul Comunist al Moldovei. Consolidarea statalității sovietice s-a înfăptuit prin teroare, deportări, foamete organizată (1946-1947), menite a pregăti terenul pentru “reconstrucția socialistă”, care a debutat prin dizolvarea proprietății private și colectivizarea agriculturii în 1949-1950.

Structurile statului din RSSM – Partidul Comunist al Moldovei și NKVD-ul – aveau nevoie de documentele fostelor Directorate ale Basarabiei, ale prefecturilor, primăriilor, instituțiilor și organizațiilor românești, ale întreprinderilor economice, ale cooperativelor, tribunalele, unităților școlare de dinainte de război. În acest fel s-a ajuns la emiterea *Ordinului Ministerului de Interne nr. 00026/1953 privind predarea materialului arhivistic aparținând URSS* – temei legal al retrocedării arhivelor basarabene în anii '50. O variantă-concept a *Ordinului nr. 00026/1953* (clasificat “strict secret”) – adresată tuturor direcțiilor regionale ale M.A.I., datată la 28 septembrie 1953 și semnată de general-maior Alexandru Mureșanu (adjunctul ministrului de Interne) – se găsește în fondul

³⁹ BJAN Ilfov, fondul *Arhivele Statului Chișinău*, ds. 47/1944, f. 90.

⁴⁰ SANIC, *DGAS*, ds. 10/1944, f. 245-249.

⁴¹ *Ibidem*, ds. 20/1945, f. 1. și ds. 6/1944, f. 130-131.

DGAS⁴². Normativul stabilește pentru fiecare dintre direcțiile regionale ale MAI sarcina de a lua măsuri urgente pentru ca "toate arhivele ce au fost create pe teritoriul URSS, deținute de unitățile Arhivelor Statului sau de instituțiile, organizațiile și întreprinderile de pe teritoriul regiunii Dvs. să fie trimise la Direcția Arhivelor Statului din București, Str. Arhivelor, nr. 2"⁴³. Se mai recomandă ca documentele să fie legate în pachete etichetate și amplasate în lăzi care să fie numerotate, iar conținutul lor să fie redat în inventar. Acesta din urmă va fi redactat în patru exemplare, dintre care unul va rămâne la instituția predătoare, unul va fi trimis la filiala Arhivelor Statului, iar două vor fi expediate odată cu arhiva⁴⁴.

Mobilizarea filialelor Arhivelor Statului prin trimiterea pe teren a delegaților cu scopul de a selecta materialul arhivistic basarabean și de a îndeplini toate formalitățile pentru expedierea lui la București a fost exemplară. Inventarul documentelor ce intrau sub incidența *Ordinului M.A.I. nr. 00026/1953* a fost întocmit pe lăzi, pe care se găsea inscripționată denumirea instituției care preda arhiva, în cadrul lăzilor arhiva era ordonată pe pachete, iar în multe cazuri în interiorul pachetelor s-au notat numărul de dosare și anii extremi. Printre primele arhive predate prin proces-verbal la 20 și 26 decembrie 1953 se numără actele Tribunalului Cahul, ale Liceului "Carol al II-lea" și ale Liceului tehnic agricol din Bolgrad⁴⁵, deținute de Serviciul Arhivelor Statului din Brașov. Au urmat apoi părți din:

- "Arhiva judecătorească din Bolgrad și Ismail",
- "Camera de Comerț din Bălți",
- "Inspectoratul Școlar Orhei",
- "Arhiepiscopia Chișinăului",
- "Inspectoratul PTT al Basarabiei",
- "Inspectoratul pentru Drumuri și Poduri din Basarabia",
- "Arhiva judecătorească din Cetatea-Albă",
- "Dosarele de Împroprietărire din jud. Orhei",
- "Registrele Stării civile"

(ultimele două găsite în orașul Caracal),

- "Inspectoratul Școlar Soroca" (găsită și aceasta tot la Caracal),
- "Camera de Agricultură a jud. Soroca",
- "Penitenciarul din Chișinău",
- "Revizoratul Școlar al jud. Bălți",
- "Administrația financiară a jud. Hotin",
- "Administrația Pescăriilor Statului din Basarabia"

⁴² *Ibidem*, ds. 75/1953.

⁴³ *Ibidem*, f. 67.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, ds. 53/1954, f. 1-4.

și multe alte fonduri și colecții⁴⁶; menționăm aici în mod special și fondul *Arhivele Statului Chișinău*.

Din această serie, Serviciul ieșean al Arhivelor Statului a primit de la Arhivele Statului București 11 u. p. (unități de păstrare) din perioada 1919-1940⁴⁷, dar restul de 79 de dosare se află astăzi în păstrarea Biroului Județean Ilfov al Arhivelor Naționale. În primăvara anului 1954, activitatea de colectare la București a arhivelor basarabene din regiuni și de la filialele Arhivelor Statului s-a apropiat de final. La mijlocul lunii mai, în depozitele MAI din Iași au fost aduse numai de la Arhivele Statului din București patru vagoane de arhivă a câte 15 tone fiecare⁴⁸. O primă situație a fost întocmită de către Gh. Ungureanu, șeful Arhivelor ieșene; conform acesteia, la sediul din strada Cuza Vodă se găseau 11 vagoane de arhivă⁴⁹ (950 de lăzi de documente) din București, Craiova, Deva, Suceava, Tg. Jiu, Caracal, alte 70 de lăzi de la Turmu Severin, Rădăuți, Deva, Sibiu, Dorohoi, Caransebeș, București, un document de la Craiova și un registru de la Bacău⁵⁰.

Acțiunea de predare-primire de la 24 august 1954 este descrisă în detaliu în *Raportul* lui I. Comănescu (șefului Serviciului Organizare și Metodică din DGAS), raport datat la 2 septembrie 1954. Cele 12 vagoane de arhivă depozitate în Gara Socola din Iași au încăput în "4 vagoane Pulmann a 50 de tone, însumând peste 100.000 de unități de păstrare din 409 fonduri cu inventarele în 89 de dosare"⁵¹, iar predarea-primirea s-a efectuat la Ungheni, "într-un spirit de încredere reciprocă între delegații români și cei sovietici", finalizându-se cu un proces-verbal de predare-primire în limba rusă⁵².

Sfârșitul restituirilor din 1954 a prilejuit alcătuirea mai multor liste centralizatoare. *Inventarul arhivelor expediate în URSS*⁵³ este o sursă deosebit de utilă pentru documentare deoarece include *Tabelul* celor peste 200 de arhive din Basarabia predate în august 1954, structurat alfabetic pe județe și localități basarabene și compus din rubricile: "denumirea instituției care a constituit arhiva", "conținutul și felul actelor", "anii extremi". Partea a doua a instrumentului înseriază arhivele basarabene găsite după predarea din august 1954 și concentrate la Serviciul Iași al Arhivelor Statului⁵⁴. Informații similare pot fi consultate în *Nota informativă* din 18 martie 1965 care atestă că la Serviciul Iași al Arhivelor Statului "se păstrează în prezent 100 de lăzi și 9 colete de material trimise de

⁴⁶ *Ibidem*, a se vedea și ds. 54/1954-58/1954.

⁴⁷ *Ibidem*, ds. 115/1954, f. 1-2.

⁴⁸ *Ibidem*, ds. 114/1954, f. 80.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 143.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, ds. 115/1954, f. 15.

⁵² *Ibidem*, f. 163.

⁵³ *Ibidem*, ds. 111/1954, f. 2-39.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 40-42.

diferite unități ale Arhivelor Statului din țară între anii 1957-1962⁵⁵ –, precum și în *Situația cu privire la fondurile depozitate la Serviciul Arhivelor Statului Iași*⁵⁶ sau în *Registrul de inventarele fondurilor arhivistice ce intră în prevederile ordinului nr. 00026/1953*⁵⁷.

Nu cunoaștem motivele pentru care depistarea și restituirea arhivelor basarabene au încetat în anii '60. Pe măsura trecerii timpului și a "închiderii Arhivelor Statului", materialul documentar de proveniență basarabească, risipit pe la direcțiile județene, a fost secretizat, iar partea rămasă din ceea ce a fost Biblioteca Sucursalei din Chișinău a Arhivelor Statului a fost inclusă în "fondul special". Abia la începutul mileniului trei s-au făcut încercări de a-l pune în circuitul științific. În 2004 a fost reînființată Direcția Județeană Ilfov a Arhivelor Naționale, cu unicul scop de a "găzdui" arhivele provenite din Basarabia, Bucovina de Nord și Cadrilater⁵⁸. Din păcate, nici în prezent nu există o evidență completă a fondurilor pe provincii. *Lista fondurilor și colecțiilor date în cercetare de către Serviciul Județean Ilfov al Arhivelor Naționale*⁵⁹ nu oferă o imagine edificatoare asupra numărului de fonduri și colecții și a stadiului lor de prelucrare arhivistică. Majoritatea fondurilor nu au inventare moderne, cu atât mai puțin prefete de inventar alcătuite riguros, iar cercetarea lor este limitată prin prevederile *Legii Arhivelor Naționale nr. 16/1996*, Anexa nr. 6. Practic, "lista" nu reprezintă nimic mai mult decât o enumerare a tuturor celor 792 de fonduri și colecții gestionate de Biroul Județean Ilfov. Pentru a le individualiza între ele pe cele basarabene, de pildă, a fost nevoie de numărarea atentă a tuturor – dar și cifra rezultată (240) este aproximativă, deoarece în destule cazuri nu se precizează decât localitatea de proveniență a arhivei (comuna, plasa etc.), fiind astfel nevoie de cunoștințe solide de geotoponimie a Basarabiei. În sfârșit, stadiul de prelucrare, implicit cel de accesibilizare a documentelor basarabene, rămâne în fază incipientă. Inserarea lor în aplicația informatică de descriere arhivistică *ScopeArchiv* se desfășoară în ritm extrem de lent, astfel încât în prezent ele nu pot fi vizualizate decât prin accesarea portalului intern al Arhivelor Naționale. Concluzionând, este nevoie în continuare (sau de acum încolo) de demersuri logice și de eforturi sistematice pentru (re)descoperirea și punerea în valoare a arhivelor basarabene, arhive ce își pierd importanța practică de la an la an, dar nu și însemnătatea științifică.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 45.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 46-52.

⁵⁷ *Ibidem*, ds. 115/1954, f. 1-15.

⁵⁸ Documente provenite din Basarabia sunt depozitate și la unele Servicii Județene ale Arhivelor Naționale (Giurgiu, Ialomița, Dâmbovița, Călărași ș. a.).

⁵⁹ Afișată *online* (http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/Pdf-uri/DJAN-uri/DJAN_Ilfov_fonduri_si_colectii_date_in_cercetare.pdf).

Bessarabian Fonds at the State Archives (1944-1954) **(abstract)**

This article capitalizes the documentation existed at the National Archives with regard to the evacuation of the regional direction at Chişinău of the State Archives in Romania, which took place in February-March and the beginning of May 1944, according to a thorough plan designed by its director, Leon T. Boga, and then the return of the Bessarabian archives to the Soviet Socialist Republic of Moldova, set up in the period between 1945 and 1954.

The study emphasizes the fact that in 1944 the whole Bessarabian historical archive and the documents issued by the institutions of the Romanian administration in Bessarabia were moved in Romania and dispersed to various branches of the State Archives or in administrative, economic, cultural-educational institutions and organizations or even to individuals and just a part of them was brought back to Chişinău in 1954-1954. The article deals with this topic by relying on additional information excerpted from DGAS (General Direction of the State Archives) fonds and has in intention to clarify the circumstances of the vents in 1944-1954. In addition, it intends to initiate a honest debate over the opportunity and consequences if the dislocation of the archives, taking into consideration the inalienable feature of the property right, the archival principles and the professional deontology.

Around 240 Bessarabian fonds and collections are preserved today in the administration Ilfov County Office of the National Archives, but their greatest number has no modern inventories rigorously prepared forewords, while the research of them is limited by the stipulations of the Law of National Archives no 16/1996, Appendix no 6. Henceforth, last but not least, the main purpose of the study aims at signaling of the existence in Romania of several main fonds with historical value originated in Bessarabia. The goal is to facilitate the access to them, eventually in the context of common projects initiated between the National Archives of Romania and the National Agency of the Archives of the Republic of Moldova.